

גמרא בבא בתרא (ח, א) - קדימות בצדקה

רב דניאל שטיין

א. גמרא בבא קמא (כ, א – כ, ב) - הדר בחצר חבירו שלא מדעתו, צריך להעלות לו שכר או אין צריך, היכי דמי, אילימא בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר, זה לא נהנה וזה לא חסר, אלא בחצר דקיימא לאגרא וגברא דעביד למיגר, זה נהנה וזה חסר, לא צריכא, בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דעביד למיגר, מאי, מצי אמר ליה מאי חסרתין, או דלמא מצי אמר הא איתהנית. [תוס' (שם) ד"ה הא - אפילו למ"ד בפ"ק דב"ב (דף יב): כופין אותו על מדת סדום ויהבינן ליה אחד מצרא שאני הכא שהיה יכול למונעו מתחילה מלדור בביתו וכו'].

ב. נימוקי יוסף ב"ק (ח, ב – ט, א בדפי הרי"ף) - אע"ג דקיי"ל בעלמא דזה נהנה וזה לא אינו חסר כופין אותו על מדת סדום הני מילי בקרקע של שניהם שאין משתמש בשלו כלל אלא שיכול לכופו ממדת הדין שלא לעשותו וכו' אבל להשתמש בשלו כלל לא אמרו שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שלא יכוף את חבירו על כרחו.

ג. מרדכי ב"ק (אות טז) - וי"מ דאין כופין אלא כגון היכא דמהני אפילו אי הוה בעי לארווחי בהא מלתא לא מצי לארווחי הלכך כייפינן ליה כיון דלא חסר מידי אבל היכא דאי הוה בעי בעל החצר לאיגורי הוה מירווח השתא נמי כי לא מוגר ליה לא כייפי ליה.

ד. גמרא בבא מציעא (כט, ב – ל, א) - מצא ספרים קורא בהן אחד לשלשים יום, ואם אינו יודע לקרות גוללן, אבל לא ילמוד בהן בתחילה ולא יקרא אחר עמו, מצא כסות מנערה אחד לשלשים יום, ושוטחה לצרכה אבל לא לכבודו. כלי כסף וכלי נחושת משתמש בהן לצרכן אבל לא לשחקן וכו'. איבעיא להו לצורכו ולצורכה מאי, תא שמע שוטחה לצורכה לצורכה אין הא לצורכו ולצורכה לא, אימא סיפא אבל לא לכבודו, לכבודו הוא דלא, הא לצורכה ולצורכו שפיר דמי, אלא מהא ליכא למשמע מינה. [תוס' (שם) ד"ה לצורכו - דוקא בשיטוח כסות מבעיא ליה וכל דדמי ליה דשמא יניחנה שטוחה יותר מכדי צורכה עד שיתקלקל אבל בספר אמרינן דקורא בהן אף ע"ג דצורכו הוא כמו צורכה ולא גזרינן דליכא למיחש למידי כיון שקבעו לו זמן אחד לשלשים יום או אחד ל"ב חדש ולא ילמוד בו בתחלה גם לא יקרא וישנה וכלי נחשת דתניא לקמן דמשתמש אפי' בחמין וכלי כסף בצונן אפי' לצורכו מותר כיון שעל ידי אותו תשמיש אינו יכול לבא לידי קלקול]. [תידושי הר"ן (שם) ד"ה איבעיא - ואם תאמר תפשוט ליה ממתנ' דתנן כלי כסף וכלי נחשת משתמש בהן לצורכן אלמא לצורכו ולצרכה שרי, יש לומר דהתם היינו טעמא דאם לא היה משתמש בהן היו מעלין חלודה והיה צורך טורח הרבה להסירה מהם וכיון דלא הטריחו באבידה יותר מדאי התירו לא דרך תשמיש אבל הכא דשטיחה בעלמא היא אפשר דלא התירו אלא לצורכה בלבד אבל לצורכו ולצרכה לא, ואע"ג דלעיל גבי ספר תורה אמרינן דכשהוא גוללו קורא בו מצוה שאני דאנן סהדי דבכי האי גוונא ניחא ליה].

ה. רמ"א (חו"מ סימן שסג סעיף ו) - אבל לא יוכל לכופו לכתחילה שיניחנו לדור בו אע"פ דכופין על מדת סדום במקום שזה נהנה וזה אינו חסר, הני מילי בדבר דאי בעי ליהנות לא יוכל ליהנות אבל בכי האי גוונא דאי בעי בעל חצר ליהנות ולהרויח להשכיר חצירו היה יכול אלא שאינו רוצה אין כופין אותו לעשות בחנם. [פ"ת (ס"ק ג) - משמע שדבר שאינו יכול להרויח בו יכול זה לכופו אף לכתחילה וכו' בתשובת בית אפרים חלק חו"מ סי' מ"ט כתב וז"ל, וצ"ע על הרמ"א בסיומן שס"ג שכתב טעמא כיון דהוה מצי לארווחי אלא דלא בעי, והוא מדברי המרדכי אבל מדברי הפוסקים לא משמע כן אלא דאפילו היכא דלא שייך האי טעמא לא מצי לכופו לכתחילה וכו'].

ו. ספר החסידים (סימן תתרלה) - אבל אם תראה איש שיכול ללמוד והוא מבין וסופר שיכול לכתוב ואינם רוצים ללמוד ולכתוב אם תתן להם צדקה קורא אני עליהם לצדקה והנה צדקה (ישעיה ה:ז), שנאמר כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחוננו (שם כז:יא).

ז. רמב"ם (ערכין פרק ח הלכה יג) - לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר מכל אשר לו ולא כל אשר לו כמו שבארו חכמים, ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפזר ממונו במצות אל יפזר יותר מחומוש.

ח. גמרא סוטה (כא, ב) - היכי דמי חסיד שוטה, כגון דקא טבעה איתתא בנהרא, ואמר לאו אורח ארעא לאיסתכולי בה ואצולה.

ט. רי"ף בבא בתרא (ה, ב בדפי הרי"ף) - ולכל מילי מי בעינן י"ב חדש ורמינהו ל' יום לקופה ג' חדשים לתמחוי ששה לכסות תשעה לקבורה שנים עשר לפסי העיר א"ר אסי א"ר יוחנן כי תנן נמי מתניתין לפסי העיר תנן ושמעינן מינה דכל הני מילי חיובא נינהו ומפקינן מינייהו בעל כרחן דומיא דפסי העיר.

י. בעל המאור בבא קמא (יח, א בדפי הרי"ף) - ושמעינן מדברי רבינו האי גאון ז"ל דמאי דאמרי' התם שממשכנין על הקופה אפי' בע"ש לא אמרו אלא בדבר שהוא תנאי בני העיר ותקנתם כדקתני התם רשאין בני העיר לעשות קופה תמחוי.

יא. שיעורי ר' שמואל (אות קעו) - וי"ל דהרי"ף בא להשמיענו יסוד החיוב בקופה ותמחוי דאין זה מצד מצות צדקה גרידא, אלא דהוא מדין חיובי בני העיר לצרכי העיר, והוי דומיא דפסי העיר שיסודם מחיובי בני העיר. ונפק"מ בזה דהוה חוב ממון ממש כמו כל חיובי בני העיר דהוה חוב ממון, והא דמפקינן מינייהו הוא כמו כל גביית חוב דעלמא ולא רק מדין כפי' על המצוות, וזהו מש"כ הרי"ף, דכל הני מילי חיובא נינהו ומפקינן מינייהו בעל כרחן דומיא דפסי העיר, והיינו דמהא דכילל התנא חיוב קופה ותמחוי בהדי פסי העיר משמע דהם באותו גדר חיוב דצרכי העיר. [ואין משמע דכונתו רק להוכיח דכייפינן להו בע"כ כמו בפסי העיר דכופין בע"כ, אלא כונתו לדמות קופה ותמחוי לפסי העיר בעצם יסוד החיוב, וכמש"כ דו"ק]. והנה לקמן ע"ב בתוד"ה אכפ"ה הקשו היאך כפה רבא לר"ב ב"א על הצדקה, הא צדקה הו"ל מ"ע שמתן שכרה כתוב בצדה דאין בי"ד של מטה מוזהרין עלי', ועיי"ש מה שתירצו, ונראה דלפי מה שנתבאר בדעת הרי"ף א"כ בקופה ותמחוי ודאי דמוציאין ממנו בע"כ, ולא שייך כאן הא דמ"ע שמתן שכרה בצדה אין בי"ד מוזהרין עלי', דזהו דוקא אי אתינן עלה מצד מצות צדקה גרידא ומדין כפי' על המצוות, אבל בקופה ותמחוי דהוה מחיובי בני העיר והוי חוב ממון ממש, ודאי דנחתין לנכסי', כמו בכל חוב דעלמא.

יב. ערוך השולחן (יו"ד סימן רנו סעיף א) - בזמן חכמי התלמוד היתה בכל עיר ועיר קופה ותמחוי כמו שיתבאר ואף גם בזמן הקדמונים היתה קופה בכל הערים כמ"ש הרמב"ם בפ"ט [הל' ג'] וז"ל מעולם לא ראינו ולא שמענו קהל מירושלם שאין להן קופה של צדקה אבל תמחוי יש מקומות שלא נהגו בו עכ"ל ועתה בעוונותינו אין לנו לא קופה ולא תמחוי שמפני לחץ הפרנסה וריבוי העניים אינו באפשרי רק כל יחיד מירושלם נותן צדקה מכיסו.

יג. מרדכי (סימן תקג) - תניא בספרי אחיך זה אחיך מאביך מאחד אחיך מלמד שאיך מאביך קודם לאיך מאמך. באחד שעריך יושבי עירך קודם לאנשי עיר אחרת. בארצך יושבי א"י קודמין ליושבי ח"ל ויושבי ח"ל מנין ת"ל אשר ה' אלהיך נותן לך לרבות כל מקום.

יד. תנא דבי אליהו (פרשה כד) - הלוא פרוס לרעב לחמך וגו' (ישעיהו/נ"ח ז'), כיצד, יש לו לאדם, מזונות הרבה בתוך ביתו, ובקש לעשות מהן צדקה כדי שיפרנס אחרים, כיצד יעשה, יפרנס את אביו ואת אמו תחילה, ואם הותר יפרנס את אחיו ואת אחותו, ואם הותר יפרנס את בני ביתו, ואם הותר יפרנס את בני משפחתו, ואם הותר יפרנס את בני שכונתו, ואם הותר יפרנס את בני מבו, מיכן ואילך ירבה צדקה בישראל.

טו. שולחן ערוך (יו"ד סימן רנא סעיף ג - ד) - הנותן לבניו ובנותיו הגדולים, שאינו חייב במזונותיהם, כדי ללמד את הבנים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה, וכן הנותן מתנות לאביו והם צריכים להם, הרי זה בכלל צדקה. ולא עוד אלא שצריך להקדימו לאחרים. ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו. ועניי ביתו קודמין לעניי עירו, ועניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת. [ש"ך (ס"ק 1) - קודמין לעניי עיר אחרת - משמע אפ"י עיר אחרת של ארץ ישראל וכ"כ הב"ח]. הגה: והקבועים בעיר קרויים עניי העיר, והם קודמין לעניים אחרים הבאים לשם ממקומות אחרים ויושבי ארץ ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ. הגה: פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו ואח"כ יקדים פרנסת אביו ואמו, אם הם עניים, והם קודמים לפרנסת בניו. ואחר כך בניו, ז והם קודמים לאחיו, והם קודמים לשאר קרובים, והקרובים קודמים לשכניו, ושכניו לאנשי עירו, ואנשי עירו לעיר אחרת. והוא הדין אם היו שבוים וצריך לפדותן. (הכל בטור). מחייבין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול מחייבין אותו יותר משאר עשירים שבעיר.

טז. שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן תע) - בהלכות צדקה (רנ"א) מסכים הב"ח לש"ך שעניי ארץ ישראל אינם קודמין לעניי עירך אלא עניי עירך קודמין, אבל הדבר אינו ברור, ובספר "פאת השולחן" חולק וס"ל דעניי א"י עדיפי שבתמיכה לעניי ארץ ישראל מקיימים מצות צדקה וגם יישוב הארץ, ע"ש, וכן משמע בתשובות מהר"ם גלאנטי (ס"ס ע"ו) ע"ש. ולע"ד דכל זה מיירי בעניים ממש לפניו ככה"ג נראה דעניי עירך עדיפי, אבל כשאין עניים לפניו הלוא גם במוסדות התורה בארץ ישראל מפרנסים בתורה עניי עירך שבאים ליישוב שמה ללמוד, וגם עתידו של יהדות חוץ לארץ תלוי בכך שיהדות החרדית בארץ ישראל תחזיק מעמד, לכן אין חיוב להעדיף תורה בעירו דוקא כי באמת בארץ ישראל הוי כעירו. ביאור הדבר ששמעתי בשם הגאון רבי חיים מוואלוז'ין זצ"ל פסק הלכה למעשה, שהמתיישבים מחו"ל, אנשי עירם מחייבין להחזיקם כאנשי עירך אף שעלו להשתקע, ונראה דהיינו טעמא שהצלחתם שמה נוגע לעתידם לעלות, והיום היישוב החרדים בארץ ישראל כשפורה בס"ד, מביא לחיזוק יהדות התורה גם בחו"ל, ולכן הם חייבין להחזיק היישוב שמה, ובפרט בזמננו שהשיבות הם התריס היחידי נגד שלטון שכוונתם לטמא הארץ ויושביה ח"ו. וביותר יש היום ב"ה שפע משמיא ליהודי חו"ל, ושלוחי ארץ ישראל פותחים פתח לעורר הנציבים להחזקת התורה עד שמועילים בכך גם למוסדות בחו"ל, ואם נעשה להם נעילת דלת עד שסיפוק צרכי חו"ל יתמלא ולא יניחו שלוחי ארץ ישראל לגבות עי"ז אנשי חו"ל מזיקים לעצמם, ולכן נראה שהיום כל הקודם זכה ולבסוף מזכה אחרים עמו, וסברא זאת שמעתי מהגאון המפורסם רבי יוסף שלמה כהנמן זצ"ל ר"מ ישיבת פוניבז' שאין היום דיני קדימה כשיש ב"ה בשפע לשיניהם. סוף דבר אסור לנעול דלת לשלוחי ארץ ישראל, והנועל חטאו קשה מאד, רק יסבירו גודל הנחיצות בעירם ובודאי ימצאו תורמים בס"ד שיש מספיק כדי לזה ולזה. ועוד שמחייבין אנחנו לבצר בארץ ישראל את כח הישיבות והכוללים, ועתיד ארץ ישראל נוגע לכל אחד בעולם גם לעתיד היהדות במקומו, עד שדינם קרוב לאנשי עירו, ואינו יכול להסתלק מלתת לאנשי א"י בטענה שאנשי עירו קודם, שהמצב שמה נוגע לו וכאנשי עירו דמיא, אף שלא יפטור עצמו בזה לגמרי מלתת גם לאנשי עירו.